The Greek Review of Social Research

Vol 4 (1970)

4-5

Κοινωνικά προβλήματα ανάπτυξεως

Αντώνιος Κ. Παπαντωνίου

doi: [10.12681/grsr.510](https://doi.org/10.12681/grsr.510)

Copyright © 1970, Αντώνιος Κ. Παπαντωνίου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Παπαντωνίου Α. Κ. (1970). Κοινωνικά προβλήματα ανάπτυξεως. *The Greek Review of Social Research*, 4, 235–245.
<https://doi.org/10.12681/grsr.510>

κοινωνικά προβλήματα ανάπτυξεως

υπό

Ἀντωνίου Κ. Παπαντωνίου

Κοινωνιολόγος

Μὲ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ αἰῶνος μας εἰσῆλθεν ἡ Παγκόσμιος Ἱστορία εἰς νέαν φάσιν. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνικὴ ἔχουν σχεδὸν καταργήσει τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὰς ἀποστάσεις τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ προσφέρουν εἰς τὸν κόσμον, ὅλον ἐν περιορισσότερον, ἀνέσεις, εὐημερίαν, πλοῦτον, δύναμιν, ἀφθονίαν. Συγχρόνως, καταβάλλονται προσπάθειαι, ὥστε εἰς ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερα πλάτη καὶ μήκη νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἐλευθερία καὶ νὰ ἀνορθωθῇ ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ προσπάθειαι αὗται τείνουν νὰ δημιουργήσουν μίαν ὁμοιογενῆ παγκόσμιον κοινωνίαν, μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου νὰ διασπάρῃ τὸν ἀτμοσφαιρικὸν κλοιὸν καὶ νὰ ἀποκτήσῃ συνείδησιν διαστηματικῆν.

Εἰς τὴν προσπάθειαν ὅμως αὐτὴν τῆς δημιουργίας μιᾶς πλανητικῆς—θὰ ἐλέγομεν—κοινωνίας ἀντιτίθεται ὁ ἄνιστος καταμερισμὸς τῶν διαθεσίμων ἀγαθῶν. Τὰ 20% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γῆς (κυρίως οἱ περὶ τὸν βόρειον Ἀτλαντικὸν κατοικοῦντες) καταναλίσκουν τὰ 80% τῶν προϊόντων. Ὑπολογίζεται ὅτι τὸ ἔτος 1970 ὁ πληθυσμὸς τοῦ πλανήτου μας ἀνέρχεται εἰς 3,5 δισεκατομμύρια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 2,5 (δηλαδὴ πλεόν τῶν 70%) πεινοῦν ἢ ὑποσιτίζονται. Καὶ ὑπὸ τὰς κρατούσας σήμερον κοινωνικὰς καὶ οικονομικὰς συνθήκας ἡ προοπτικὴ εἶναι ὅτι οἱ πλούσιοι θὰ καθίστανται καθημερινῶς πλουσιώτεροι καὶ οἱ πτωχοὶ πτωχότεροι. Ἐάν δὲ ἐξακολουθήσουν ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς δεκαετίαι νὰ κατέρχωνται οἱ λαοὶ αὗτοι τὰς βαθμίδας τῆς πτωχείας, εἶναι ἀμφίβολον κατὰ πόσον θὰ ὑφίσταται πλεόν ἐλπίς ἐξόδου ἐκ τῆς ἀπαθλιώσεώς των.

Ἡ ὀξυτάτη αὕτη διαφορὰ μεταξὺ πείνης καὶ ὑπεραφθονίας, ρακενδυτισμοῦ καὶ ὑπερπολυτελείας, ἀποτελεῖ ἰσχυρὰν πρόκλησιν διὰ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὸν χριστιανισμὸν μας. Ἀποτελεῖ πρόκλησιν διὰ τὸν χριστιανισμὸν τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ εὐημεροῦντες, κατὰ μέγιστον ποσοστὸν, ἀνήκουν εἰς τοὺς κόλπους του, καὶ προσβολὴν διὰ τὸν πολιτισμὸν ὅτι, ἐνῶ σπαταλῶνται κατ' ἔτος 150 δισεκατ. δολλάρια διὰ τὸν πολεμικὸν ἐξοπλισμὸν, μετὰ κόπου ἐξοικονομοῦνται 10 δισεκατ. δολλάρια πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ ἀνθρώπινου πόνου διὰ τῆς οικονομικῆς συνεργασίας.

Πέραν ὅμως τῶν χριστιανικῶν ἐπιταγῶν καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ κατανοηθῇ ὅτι οὔτε οικονομικὸς συμφέρον οὔτε πολιτικὸς ἀκίνδυνον οὔτε ἀδιάφορον διὰ τὴν κοινωνικοπολιτικὴν ἰσορροπίαν τοῦ κόσμου εἶναι νὰ ὑφίστανται τοιαῦται προκλητικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ὀλιγαρίθμων εὐημερούντων καὶ τῆς μάξης τοῦ λιμοκτονούντος τρίτου κόσμου. Διότι καὶ οἱ πολῖται τῶν χωρῶν αὐτῶν ἔπαυσαν πλεόν νὰ ἀποδέχονται καὶ νὰ ὑπομένουν μοιρολατρικῶς τὴν δυστυχίαν των καὶ ἐκαλλιέργησαν τὴν πεποίθησιν ὅτι εἶναι ἄξιοι μιᾶς καλυτέρας μοίρας, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἔχουν δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὰ ἀγαθὰ καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Καὶ πιέζουν τὰς κυβερνήσεις των καὶ ἀπαιτοῦν νὰ ληφθοῦν μέτρα καὶ νὰ ἐφαρμοσθοῦν προγράμματα

τα, τὰ ὁποῖα θὰ τοὺς μεταφέρουν ὅσον τὸ δυνατόν συντομώτερον καὶ ἀσφαλέστερον εἰς τὸν πολυπόθητον παράδεισον τῆς ἀφρονίας καὶ εὐημερίας. Ὁ πόθος καὶ ἡ νοσταλγία ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν ἀθλιότητα τοὺς κάνουν νὰ βιάζονται, νὰ ἀνυπομονοῦν καὶ νὰ ἀγωνιοῦν. Ἐπιθυμοῦν, εἰ δυνατόν σήμερον, τώρα, νὰ ἀπολαύσουν ὁ, τι καθ' ὅλην τὴν τὴν ζῶν ἑστερήθησαν. Τοῦτο δημιουργεῖ κλίμα ἐκρηκτικόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἐγγυᾶται ὅτι δὲν θὰ ἐπακολουθήσῃ βίαια ἀνατροπὴ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως τοῦ κόσμου. Τὰ πράγματα καθίστανται περισσότερο ἀνησυχητικά, ὅταν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ οἱ ψυχολογικοὶ παράγοντες: τὰ συναισθήματα κατωτερότητος, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν φανατικὸν μῖσος καὶ ἐπιθετικότητα κατὰ τὸν ἀνεπτυγμένον δυτικὸν χορδόν, εἰς τὴν ἐκμεταλλευτικὴν διάθεσιν ἢ ἀποικιοκρατικὴν πολιτικὴν τῶν ὁποίων ἀναζητοῦνται πολλάκις τὰ αἷτια τῆς καθυστέρησεως.

Ἐκ πάντων τούτων ἔχει καταστῆ πλέον κοινὴ συνειδήσις ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπικρατήσῃ μία παγκόσμιος κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πολιτικὴ ὁμαδικῆς συνεργασίας πρὸς ἀπάμβλυνσιν τῶν αἰχμῶν καὶ ἐπικάλυψιν τῶν χασμμάτων, ὥστε νὰ δυνηθῇ ὁ *τρίτος κόσμος* νὰ ἐξέλθῃ τοῦ φαύλου κύκλου τῆς τεχνολογικῆς καὶ οἰκονομικῆς καθυστέρησεως. Εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς τοιαύτης πολιτικῆς πρέπει νὰ κατανοηθῶν αἱ ἐκκλήσεις καὶ προσπάθειαι τῶν Ἐκκλησιῶν (διὰ τῶν ὁργανώσεων Misereor, Brot für die Welt καὶ Παγκόσμιον Συμβούλιον Ἐκκλησιῶν), ὡς καὶ ἡ ὑπὸ τῶν βιομηχανικῶς ἀνεπτυγμένων δυτικῶν κρατῶν ἀπὸ τινος ἐφαρμοζομένη πολιτικὴ οἰκονομικῆς ἐνίσχυσεως καὶ ἐφαρμογῆς ἀναπτυξιακῶν προγραμμάτων εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας. Τὰ ἀναπτυξιακὰ ὅμως αὐτὰ προγράμματα καὶ ὅταν ἐνίσχυσιν ὅτι κατὰ κύριον λόγον ἀποσκοποῦν εἰς τὴν ἀνιδιαιτελὴ ἀνάπτυξιν τοῦ *τρίτου κόσμου* καὶ ὄχι εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ἀπορροφητικῶν ἀγορῶν καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ οἰκονομικοῦ δυναμικοῦ τῆς Δύσεως, προσκόπτουν εἰς πολυσύνθετα καὶ δυσπρόβλεπτα ἐμπόδια, ἐκ τῶν ὁποίων καταφαίνεται ὅτι τὸ πρόβλημα αἰτήμα δὲν εἶναι ἡ μεταφορὰ κεφαλαίων καὶ πιθανῶς ἡ μετάδοσις μόνον τεχνικῶν γνώσεων, ἀλλ' ἡ καταπολέμησις τῶν κοινωνικοπολιτιστικῶν ἐκείνων παραγόντων οἱ ὁποῖοι ἐπιδρῶν ἀνασταλτικῶς ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως, ἡ ἐπὶ συγχρόνως βάσεων ἀναδιάρθρωσις τῆς κοινωνικῆς δομῆς καὶ ἡ καλλιέργεια ἀναπτυξιακῆς νοοτροπίας. Προσπατεῖται δηλαδὴ ἐκπαίδευσις, μόρφωσις καὶ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ· ἐν μῇ λέξει—παρallήλως πρὸς τὴν τεχνικὴν—*ἀνθρωπίνῃ ὑπόδομῃ*.

Ἡ διεκρίνισις αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς πλευρᾶς τῆς ἀναπτύξεως πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰς τὸ παρὸν ἄθρονον. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντος καὶ τῶν κοινωνικοπολιτιστικῶν, ἥτοι τὸν ἐξωοικονομικόν, συντελεστῶν ἀναπτύξεως δὲν εἶναι βεβαίως τὸ μόνον πρόβλημα τῆς περιφερειακῆς ἢ τῆς καθόλου ἀναπτύξεως, εἶναι ὅμως τὸ κεντρικώτερον.

Ἀποτελεῖ, θὰ ἐλέγομεν, τὴν σπονδυλικὴν στήλην τῆς ἀναπτυξιακῆς προβληματικῆς. Διότι, ἐν τελευταῖς ἀναλύσει, καὶ ὁ ἀρτίωτερος καὶ πληρέστερος οἰκονομικὸς προγραμματισμὸς οὐδεμίαν πρακτικὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα ἔχει, ἐὰν δὲν εἶναι ἐφαρμοστέος. Καὶ ἐφαρμοστέος εἶναι τότε μόνον, ὅταν εἶναι καὶ προσαρμοστέος πρὸς τὰ ἰδιόμορφα κοινωνικοπολιτιστικὰ πλαίσια τῆς χώρας ἢ τῆς περιφερείας. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι εἰς παραδοσιακὰ καὶ στατικά κοινωνικὰ πλαίσια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθοῦν προγράμματα δυναμικῆς οἰκονομίας. Κατὰ ταῦτα εἶναι ἀναγκαῖον νὰ διευκρινηθῇ ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τελικῶς δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μεταφυτεύσεως προγραμμάτων, ἐργοστασίων καὶ ἐργοταξίων, οὔτε διὰ τῆς ἀπλῆς μεταφορᾶς κεφαλαίων, ἀλλὰ διὰ τῆς καλλιέργειας καταλλήλου ἀνθρώπινου δυναμικοῦ, διὰ τῆς προπαρασκευῆς ἀνθρώπων ἱκανῶν νὰ ταράξουν τὰ λιμνάζοντα ὕδατα καὶ νὰ δυναμοποιήσουν τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν πραγματικότητα τῆς χώρας ἢ περιφερείας τῶν. Ἡ πρώτη μας θέσις λοιπὸν εἶναι ὅτι ἡ *οἰκονομία* δὲν ἀποτελεῖ πρωτίστως *ὑπόθεσιν κεφαλαίων*, ἀλλ' *ὑπόθεσιν ἀνθρώπων*.

Τίθεται κατ' ἀκολουθίαν τὸ ἐρώτημα: Διατί οἱ ἄνθρωποι διαφέρουν μεταξὺ τῶν ὡς πρὸς τὰς ἀπαιτούμενας ἱκανότητας πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ποθουμένου οἰκονομικοῦ δυναμισμοῦ; Ἡ δευτέρα μας θέσις ὑποστηρίζει ὅτι αἱ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὑφιστάμεναι διαφοραὶ ὡς πρὸς τὸν οἰκονομικὸν δυναμισμόν δὲν εἶναι βιολογικῆς, ἀλλὰ κοινωνικῆς φύσεως. Τὸ διάφορον ἀναπτυξιακὸν καὶ οἰκονομικὸν τῶν ἐπίπεδον ὁρεῖται εἰς τὴν ἐπίδρασιν κοινωνικοπολιτιστικῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι προσδιορίζουν τὴν νοοτροπίαν καὶ παρεμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξιν. Ἀναγνωρίζεται δηλαδὴ ἐνταῦθα ὁ ἀποφασιστικὸς ρόλος τοῦ κοινωνικοῦ καὶ θεσμικοῦ κλίματος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσεται μία οἰκονομία. Ὁ ἄνθρωπος νοεῖται ἐντὸς τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας τιθεμένων εἰς αὐτὸν πνευματικῶν καὶ πολιτιστικῶν πλαισίων καὶ ἐξαρτήσεων, ἡ δὲ οἰκονομία ὡς ἡ γνησία ἐκφρασις ὁλοκλήρου τοῦ κοινωνικοπολιτιστικοῦ βίου μιᾶς χώρας. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις κατανενοῖται ὡς μέρος τῆς καθολικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρώπων.

Επομένως—καὶ αὕτη εἶναι ἡ τρίτη μας θέσις—ὁ *ἐπιθωμὸν* νὰ *ἐπιφέρῃ ἀλλαγὴν εἰς τὴν οἰκονομίαν* ὁφείλει *πρωτίστως* νὰ *ἐπιφέρῃ ἀλλαγὴν εἰς τὰ κοινωνικοπολιτιστικὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων γεννᾶται καὶ ἀναπτύσσεται αὐτή*. Τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως πρέπει νὰ προηγηθῇ συνειδητὸς ἐπιδιωκομένη καὶ κατευθυνόμενη κοινωνικὴ ἀλλαγὴ, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς εὐρυτέρας κοινωνικῆς στρατηγικῆς ἀναπτύξεως.

ἐννοιολογικαὶ διασαφήσεις

Εἶναι ἀναγκαῖον νὰ διευκρινηθῇ ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς *ἐπανάπτυκτος* δὲν ἔχει ἀξιολογικὸν περιεχόμενον καὶ δὲν ἀναφέρεται εἰς ὁλόκληρον τὸν πολιτι-

σμόν, την εσωτερικὴν ψυχικὴν καλλιέργειαν καὶ τὸ πνευματικὸν ἐπίπεδον ἐνὸς λαοῦ, κατὰ συνέπειαν δὲ δὲν εἶναι προσβλητικός. Ὁ ὁρὸς ὑπαναπτύκτος δὲν εἶναι ταυτοσημῶς τοῦ ἀπολίτιστος, ὥπως ἀκριβῶς ἀνεπτυγμένος δὲν σημαίνει ὅπωςδὴποτε καὶ ψυχικῶς καλλιεργημένος, πολιτισμένος. Εἶναι γνωστὸν μάλιστα ὅτι μεταξὺ τῶν καλουμένων ὑπαναπτύκτων ἢ ὑπὸ ἀνάπτυξιν χωρῶν συγκαταλέγονται καὶ αἱ κοιτίδες τῶν ἀρχαιοτάτων πολιτισμῶν, ὡς ἡ Ἰνδία, ἡ Κίνα, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Ἑλλάς, ἡ Νότιος Ἰταλία, ἐνθ' πολλὰ θὰ ἦτο δυνατόν παραλλήλως νὰ λεχθοῦν περὶ τοῦ βαθμοῦ βαρβαρότητος εἰς τὸν ὁποῖον δύναται νὰ φθάσῃ ἡ χωριζομένη τῆς ἀρετῆς γνῶσις ἢ περὶ τῆς ἠθικῆς, πνευματικῆς καὶ καθόλου πολιτιστικῆς κρίσεως εἰς τὴν ὁποίαν ὑποβάλλεται ὁ ἄνθρωπος τῶν ὑπερνεπτυγμένων κοινωνιῶν τῆς ἀφθονίας. Ὅριζοντες τὴν ἀνάπτυξιν ὡς τὴν ἐνσυνείητον διαδικασίαν διὰ τὴν ἀναζητήσιν καὶ τὸν συντονισμόν τῶν δραστηριοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν καὶ δύναται νὰ ἐπιφέρουν τὴν ἀνύψωσιν τῆς μέσης παραγωγικῆς καὶ καταναλωτικῆς ἰκανότητος εἰς τὸ δυνατόν περισσοτέρων μελῶν μιᾶς κοινωνικῆς ἐνότητος (χωρίου, πόλεως, περιφερείας, χώρας, κτλ.), ἀντιλαμβανόμεθα καὶ χαρακτηρίζομεν ὡς ὑπανάπτυξιν μίαν κατάστασιν τεχνολογικῆς, οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς καθυστέρησης ἐν σχέσει πρὸς ὅ, τι κατὰ τὰ δεδομένα μιᾶς χρονικῆς στιγμῆς καὶ χώρας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ ἢ ἔχει ἤδη ἐπιτευχθῇ ὑπὸ ἄλλων χωρῶν. Ἐπομένως, ὡς μέτρον συγκρίσεως λαμβάνεται ἀπολύτως μὲν τὸ ἀνώτατον παγκοσμίως ἐπιτευχθέν ἐπίπεδον τεχνικοοικονομικῆς ἀναπτύξεως, σχετικῶς δὲ ὁ βαθμὸς ἀναπτύξεως ὁ ὁποῖος θὰ ἦτο δυνατόν ἢ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἐπιτευχθῇ εἰς μίαν χώραν κατὰ τὰ κοινωνικοοικονομικὰ αὐτῆς δεδομένα.

Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις μιᾶς χώρας ἢ περιφερείας μετρεῖται διενθὺς μὲ βάσιν τὸ κατὰ κάτοικον ἀκαθάριστον προϊόν ἢ εἰσόδημα αὐτῆς ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ποσοστιαίαν ἐτήσιαν αὐξήσιν τῶν μεγεθῶν τούτων (ἐτήσιον κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα εἰς δολλάρια, κατὰ κεφαλὴν κατανάλωσις ἡλεκτρικῆς ἐνεργείας, αὐτοκίνητα, συσκευαί, κοινωνικαὶ ὑπηρεσίαι, κτλ.). Κεφαλαιώδους σημασίας καὶ ἐνδεικτικὸν τοῦ βαθμοῦ ἀναπτύξεως εἶναι καὶ ἡ γνῶσις τῆς ποσοστιαίας συμμετοχῆς τοῦ πρωτογενοῦς, δευτερογενοῦς καὶ τριτογενοῦς τομέως εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἐθνικοῦ ἢ περιφερειακοῦ προϊόντος. Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὰ κριτήρια αὐτὰ εἶναι δυνατόν νὰ παρασύρουν εἰς ἐσφαλμένως ἐντυπώσεις καὶ ἀνακρίβειας ἕνεκα τῆς ἀνισομερείας τῆς πραγματικῆς κατὰ περιφέρειαν καὶ κάτοικον κατανομῆς τῶν μεγεθῶν-δεικτῶν. Ἡ σχέσις τῆς εἰσοδηματικῆς ἀνισότητος μεταξὺ πρωτογενοῦς καὶ ἀγροτικῶν περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι 1 : 6. Διὰ τοῦτο φρονοῦμεν ὅτι ἀσφαλέστερα κριτήρια διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ βαθμοῦ ἀναπτύξεως μιᾶς χώρας μᾶς παρέχουν οἱ δείκται:

α. ὀρθολογισμοῦ, διοργανώσεως καὶ ἐκμηχανίσεως

τῶν παραγωγικῶν διαδικασιῶν, μάλιστα δὲ τοῦ πρωτογενοῦς τομέως (γεωργία, κτηνοτροφία, δασοκομία, ἀλιεία),

β. αὐξήσεως τοῦ τριτογενοῦς τομέως, μάλιστα δὲ τῶν ὑπηρεσιῶν αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸν προγραμματισμὸν, τὴν διοργάνωσιν, τὸν ἔλεγχον, τὰς ἐπικοινωνίας, τὰς χρηματικὰς συναλλαγὰς, τὴν παιδείαν, κτλ.,

γ. ἀστικοποιήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ διαμορφώσεως ἐμπορικῶν καὶ βιομηχανικῶν κέντρων (δείκτης χωρονομικῆς ταξινόμησεως).

Παραλλήλως πρὸς τὴν προθυμίαν καὶ ἰκανότητα οἰκιοποιήσεως γνώσεων καὶ τεχνικῶν πρὸς κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τὴν ἀνάπτυξιν χαρακτηρίζει καὶ ἡ ἐπικράτειος ἰσχύρουν ὁργανώσεως καὶ ὀρθολογισμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, μὲ ἀναλόγους ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῶν θεσμῶν, τῶν παραδόσεων, τοῦ ἀξιολογικοῦ συστήματος καὶ τοῦ καθόλου πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἐνὸς λαοῦ (κοινωνικὸς δυναμισμός). Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπαναπτύξεως ἔγκειται εἰς τὴν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς συγχρόνους ἐπιστημονικὰς καὶ τεχνολογικὰς γνώσεις καὶ μεθόδους ἀτελῆ, ἀσυντόνιστον, ἀσύμφορον ἐκμετάλλευσιν τῶν δυνάμει ὑφισταμένων καὶ λαθανόντων συντελεστῶν παραγωγῆς μιᾶς περιφερείας. Πάντοτε βεβαίως προϋποτίθεται ὅτι μία τελεσφορτέρη ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν εἶναι κατορθωτὴ καὶ ἐπιθυμητὴ, ὡς συνεπαγομένη βελτίωσιν τῶν υἱκῶν συνθηκῶν διαβιώσεως καὶ ἀνοδὸν τοῦ οἰκονομικοῦ ἐπιπέδου ἐπ' ὠφελεία τῆς πλειονότητος τῶν κατοίκων τῆς περιφερείας αὐτῆς.

κυριότερα χαρακτηριστικά τῆς ὑπαναπτύξεως

α. *Χαμηλὴ παραγωγικότης μετὰ χαμηλοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος.* Τὸ 1950 αἱ ἀνεπτυγμένα χωρὰ (22,4% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γῆς) ἐκαρποῦντο τὸ 70,8% τοῦ παγκοσμίου εἰσοδήματος, ἐνθ' ὁ ὑπόλοιπον 22,8% κατενέμετο εἰς τὰ 69,3% τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ πλανήτου μας. Τὸ ἀνώτατον ὄριον εἰσοδηματικῆς ἀνισότητος ἐπὶ διεθνὸς ἐπίπεδον παρατηρεῖται μεταξὺ Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ Δημοκρατίας τῶν Μαλάου, μὲ σχέσιν 1 : 100 (κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα ΗΠΑ 4.000 δολλάρια, Μαλάου 40 δολλάρια). Οἱ «πλούσιοι» τῆς Γῆς, ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τὸ ἐν τρίτον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς, διαθέτουν κατὰ κεφαλὴν: 10πλάσιον ἀριθμὸν ἱατρῶν, 15πλάσιον ἐκπαιδευμένου νοσηλευτικοῦ προσωπικοῦ, 12πλάσιον νοσοκομειακῶν κλινῶν, 25πλάσιον ἐφημερίδων, 10πλάσιον ραδιοφωνικῶν συσκευῶν, 10πλάσιον ἡλεκτρικῆς ἢ ἄλλης ἰσοδυνάμου ἐνεργείας, ἀπὸ τῶν ἀντιστοιχῶν κατὰ κεφαλὴν τῆς «πτωχομαχίας» τῶν δύο τρίτων.

β. *Ἀνισὸς κατανομὴ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος.* Συνήθως ἐπικρατεῖ ἡ πυραμιδοειδὴς κατανομὴ τοῦ, ὥστε ἡ μεγάλῃ μᾶζα τοῦ πληθυσμοῦ νὰ διάγῃ ὑπὸ ἀθλίαν

πολλάκις συνθήκας διαβίωσης, ἐνθ' μία πολὺ ὀλίγριθμος τάξις οἰκονομικῶν μεγιστάνων νὰ ζῇ ὑπερπολυτελῶς. Ἡ τάξις αὕτη, ἐνθ' εἶναι οἰκονομικῶς «παρασιτικὴ» (εἰσοδηματίας), ἀπομυζᾷ ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ἀκαθάριστον κατὰ κεφαλὴν προϊόν μιᾶς χώρας ἢ περιφερείας. Εἰς μίαν τοιαύτην πυραμιδοειδῆ κατανομήν τοῦ εἰσοδήματος δὲν εὐνοεῖται, καὶ διὰ τοῦτο ἀπουσιάζει σχεδὸν παντελῶς, ἢ σπουδαιότητὴ διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν *μέσῃ* τάξει τῶν ἐξειδικευμένων παραγωγικῶν δυνάμεων. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν κέντρου-περιφερείας ἢ καὶ ἐντὸς τῶν κατ' ἰδίαν περιοχῶν. Ἡ κατὰ κεφαλὴν κατανάλωσις ἡλεκτρικῆς ἐνεργείας (εἰς ΩΧΒ) τῶν Ἀθηνῶν εἶναι 16πλάσιον περὶ τὴν ἀντιστοίχου τῆς Θράκης, ἢ σχέσις εἰσοδηματικῆς ἀνισότητος Ἀθηνῶν-περιφερείας εἶναι 1 : 6.

γ. *Μέγα ποσοστὸν ἀπασχολήσεως εἰς τὸν πρωτογενῆ τομέα, μάλιστα δὲ παντελὴς ἔλλειψις ἢ ἀσήμαντος βαθμοῦ ἐκμηχανισέως του.* Εἰς ὀρισμένους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἀνέρχεται εἰς 80% ἢ καὶ 90%, ἐνθ' εἰς τὰς κοινωνίας τῆς «ἀφθονίας» κυμαίνεται γενικῶς μεταξύ 10% καὶ 6%! Ἐχει διεθνὸς παρατηρηθῆ ὅτι—μέ ἐλαχίστας ἐξαίρεσεις—ὅσον μεγαλύτερον εἶναι τὸ ποσοστὸν τῶν εἰς τὴν γεωργίαν ἀσχολουμένων, τόσον χαμηλότερον τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα μιᾶς χώρας. Καὶ τοῦτο, ἔνεκα τῶν συνθηκῶν γαιοκτησίας καὶ καλλιτεργειῶν αἱ ὁποῖαι ἐπικρατοῦν εἰς τὸν πρωτογενῆ τομέα τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατανομήν τῶν γεωργικῶν κλήρων παρατηρεῖται ὅτι εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας ἐπικρατεῖ μία τῶν δύο ἀκροτήτων: ἢ τὰ latifundia, ἢτοι ὑπερβολικὰ μεγάλοι καὶ κατὰ κανὸν ἀνεκμετάλλευτοι γεωργικοὶ κλήροι, ἢ τὰ minifundia, ἢτοι ἀσυμφόρως μικροὶ κλήροι, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξασφαλίσουν εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν οὐδὲ τὰ κατώτατα ὅρια βιοπορισμοῦ. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, λαμβανομένης ὑπ' ὅπιν τῆς περιορισμένης ἐκτάσεως ἐφαρμογῆς τῶν μηχανοκαλλιεργειῶν, ἄνθρωπος καὶ ἔδαφος προσφέρουν τὰ κατώτατα ὅρια δυνατῆς παραγωγικότητός των. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, δοθέντος ὅτι αἱ ὑπαναπτύκτοι χώραι ἐν τῷ συνόλῳ χρησιμοποιοῦν μόλις τὸ 1/10 τῶν ὑπὸ τὸν βιομηχανικῶν χωρῶν χρησιμοποιοιμένων χημικῶν λιπασμάτων, καθίσταται ἀδύνατος ἡ ἐφαρμογὴ ἐντατικῶν καλλιεργειῶν, τὸ δὲ ἔδαφος ὑφίσταται ἐξάντλησιν καὶ φθοράν ἐκ τῆς ὑπερεκμεταλλεύσεως. Εἰς τὰς μικρὰς αὐτὰς ἐκτάσεις πολλάκις ἀναπτύσσεται μία οἰκονομία πρὸς ἀποκατανάλωσιν, ἢ ὁποία ἐθίζει τοὺς κατοίκους εἰς τὴν αὐτάρκειαν καὶ τὴν ἐνσυνείδητον ἀποχὴν ἀπὸ τῆς παραγωγῆς διὰ τὴν ἀγοράν (π.χ. ἡ κεντρικὴ Ἀφρικὴ).

δ. *Ὑποτιπὴς μονομερὴς βιομηχανία.* Ἡ μονομερὴς ἀνάπτυξις τοῦ ὑποτυπώδους βιομηχανικοῦ τομέως ἀποτελεῖ τυπικὸν φαινόμενον ὅλων τῶν ὑπανα-

πτύκτων χωρῶν. Παρατηρεῖται γενικῶς παντελὴς ἔλλειψις τῶν βασικῶν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν βιομηχανιῶν, ὡς ἡ χημικὴ, ἡλεκτρονικὴ, κτλ. Ἡ ἔλλειψις αὐτοματισμοῦ καὶ συγχρόνου ἐγκαταστάσεων συντελεῖ, ὥστε αἱ βιομηχανίαι νὰ μὴ εἶναι ἀνταγωνιστικαί, λόγῳ τῆς μειωμένης ἀποδοτικότητος, τοῦ ὑψηλοτέρου κόστους (παρὰ τὰ χαμηλὰ ἡμερομίσθια) καὶ τῆς ἐλλείψεως ὑψηλῆς ποιότητος καὶ τυποποιήσεως τῶν προϊόντων, μετ' ἀναλόγων ἐπιπτώσεων διὰ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον.

ε. *Ἐνθαθὲς ἐξωτερικὸν ἐμπόριον μετὰ στενῶν ἐσωτερικῶν ἀγορῶν.* Τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον, συνιστάμενον κυρίως εἰς τὴν ἐξαγωγὴν πρώτων ὕλων καὶ ἀκατεργάστων γεωργικῶν προϊόντων (κατὰ κανὸνα μονοκαλλιεργειῶν), εἶναι λίαν εὐπαθὲς, καθ' ὅσον δὲν ἐξάγονται εἶδη πρώτης ἀνάγκης, καὶ καθιστᾷ τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν ἀπολύτως ἐξηρητημένην ἀπὸ τὰς πολιτικὰς μεταβολὰς ἢ τὰς διακυμάνσεις τῶν προτιμήσεων τῶν ἐξωτερικῶν ἀγορῶν. Ἐξ ἄλλου, τὸ χαμηλὸν κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα καὶ ἡ κρατοῦσα ὀξεία εἰσοδηματικὴ ἀνισότης θέτουν σημαντικούς περιορισμοὺς εἰς τὴν ἀπορροφητικότητα τῶν ἐσωτερικῶν ἀγορῶν. Πολλοὶ ἀνάγκαι τῶν κατοίκων παραμένουν ἀνικανοποίητοι, λόγῳ μειωμένης ἀγοραστικῆς δυνάμεως, ἐνθ' ἡ ἀγορὰ προϊόντων τοῦ ἐξωτερικοῦ περιορίζεται ἔτι μᾶλλον τὴν ζήτησιν τῶν ἐγχωρίων.

ς. *Ἐλλείψις ἐπαρκoῦς ὑποδομῆς ἰδία ὡς πρὸς τὴν ὁργάνωσιν καὶ τὴν στελέχωσιν.* Συνήθως μνημονεύεται ἡ ὑποδομὴ εἰς ἔργα ἐξηλεκτρισμοῦ, μεταφορῶν, κτλ., καὶ παραθεορεῖται ὅτι τὸ σημαντικώτερον πρόβλημα τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν δὲν ἔγκειται πρωτίτως εἰς τὰς ἐλλείψεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν σχετικῶς βραχυχρονίως, ἐφ' ὅσον θὰ ἐξευρίσκοντο τὰ ἀνάλογα κεφάλαια, ἀλλὰ εἰς τὴν ἔλλειψιν ἱκανῶν μορφωτικῶν κέντρων καὶ ἀποκεντρωμένης ἀποδοτικῆς διοικήσεως, τὰ ὁποῖα νὰ δύνανται νὰ δυναμοποιήσουν τὴν ὑπάρχουσαν ἢ νὰ ἀναπτύξωσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις μιᾶς ἐκσυγχρονισμένης οἰκονομίας. Αἱ κεντρικαὶ διοικήσεις εἶναι συνήθως καλῶς διηρηθωμένοι, καίτοι παρουσιάζουν ὅλα τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα τῆς συγχρόνου γραφειοκρατίας μετὰ παράλληλον ἀπουσίαν τῶν θετικῶν. Τὰ πράγματα καθίστανται ὅμως τραγικὰ προκειμένου νὰ ἐφαρμοσθῶν τὰ εἰς τὸ κέντρον καταρτιζόμενα προγράμματα, ἔνεκα παντελοῦς ἐλλείψεως μεσαίας καὶ κατωτέρας στελεχώσεως, ὡς καὶ τῆς ἀπαιτούμενης οργανωτικῆς καὶ τεχνικῆς ὑποδομῆς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον τῆς ὁργάνωσεως καὶ στελεχώσεως τῶν ὑπηρεσιῶν μᾶς μεταφέρει εἰς τὸ ἐπικέντρον τῆς ἀναπτυξιακῆς προβληματικῆς, ἢτοι εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐξαρτήσεως τῆς ἀναπτυξιακῆς διαδικασίας ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα καὶ τοὺς ἐξωοικονομικοὺς συντελεστές ἀντιπώλεως, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ καὶ τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα.

τά αίτια της ύπαναπτύξεως

Πρὸς κατάστροφιν καὶ ἐφαρμογὴν ἀποτελεσματικῆς στρατηγικῆς ἀναπτύξεως δὲν ἐξαρκοῦν αἱ ἐννοιολογικαὶ διευκρινήσεις καὶ ἡ περιγραφή τῶν συμπτωμάτων τῆς ύπαναπτύξεως: εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προχωρήσωμεν καὶ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν βαθυτέρων αἰτίων τὰ ὁποῖα ὠδήγησαν εἰς τὴν οἰκονομικὴν στατικότητα.

α. Ὡς τοιαῦτα αἷτια συνήθως προβάλλονται αἱ γαιοκλιματικαὶ δυσχερείαι καὶ ἡ ἔλλειψις κεφαλαίων. Ἡ πρώτη θέσις μας ὑποστηρίζει ὅτι ἡ οἰκονομία δὲν εἶναι πρωτίστως ὑπόθεσις κεφαλαίων ἀλλ' ἀνθρώπων, χωρὶς βεβαίως νὰ παραγνωρίζονται τὰ ἐκ τῆς ἔλλειψεως κεφαλαίων ἢ ἐκ τῶν ἑδαφικῶν καὶ κλιματολογικῶν συνθηκῶν ἀνακρίπτοντα ἐμπόδια.

Κλίμα τραχὺ καὶ ἑδαφος ποτὸν ἀποτελοῦν κακὸν σύντροφον τοῦ γεωργοῦ, οὐχὶ ὅμως ἀπαρατήτως καὶ τῆς καθόλου οἰκονομίας· τὸν ἀντίον μάλιστα, μὴ ἐπιτρέποντα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ εὐκολόν κέρδος τὸν ἐξαναγκάζουν εἰς ἀφύπνισιν καὶ δραστηριοποίησιν τῶν δυνάμεων του, ὡς συμβαίνει π.χ. με τοὺς ἰδικούς μας Ἡπειρώτας. Κράτη ὡς ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Αὐστρία ἔχουν τραχὺ κλίμα καὶ γεωργικὰς ἐκτάσεις περιορισμένας καὶ πτωχὰς ὡς ἡ Ἑλλάς· τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν Σκανδιναβικῶν καὶ τῶν Κάτω Χωρῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἡμῶδισε τὰς χώρας αὐτάς νὰ ἀναπτύξουν ἀνθηρὰς οἰκονομίας, ἐφαρμοζοῦσαι μέτρα οἰκονομίας, ὀργάνωσιν καὶ προγραμματισμῶν, ἵτοι τὰς κατ' ἐξοχὴν «οἰκονομικὰς ἀρετάς». Τὸν ἀντίον, ὁ ἐδαφικὸς καὶ ὑπεδαφικὸς πλοῦτος τοῦ Περού καὶ ὠρτισμένον ἀράβικον κρατὶ δὲν ἡμῶδισε τοὺς κατοίκους νὰ παραμείνουν «ζητιάνοι στὰ χρυσὰ παγκάκια» καὶ «καμηλιέρηδες στὶς πετρελαιοπηγές».

Ἀκόμη πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὰς ύπαναπτύκτους χώρας δὲν εἶναι μόνον οἱ πτωχοὶ πτωχότεροι, ἀλλὰ καὶ οἱ πλούσιοι πλουσιώτεροι, ἐν συγκρίσει μὲ τὸν λοιπὸν κόσμον. Αἱ εἰσοδηματικαὶ ἀνισότητες διευκολύνουν τὴν συσσώρευσιν κεφαλαίων εἰς χεῖρας ἐλαχίστων. Τὰ κεφάλαια αὐτὰ θὰ ἡδύνατο νὰ ἐξαγάγουν τὴν χώραν ἀπὸ τὴν κατὰστασιν τῆς ύπαναπτύξεως, ἐφ' ὅσον ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ παραγωγικὰς ἐπενδύσεις. Ἄλλ' οὐτὲ ἡ προέλευσις οὐτὲ ἡ χρῆσις τῶν κεφαλαίων αὐτῶν εἶναι «οἰκονομικῆ». Τὰ κεφάλαια αὐτὰ, ἀντιπροσωπεύοντα μέγα μέρος τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος, προέρχονται ἐξ εἰσοδημάτων· καὶ ἡ διατιθέντα ἐπιδεικτικῶς εἰς τὴν ἀγορὰν εἰδῶν πολυτελείας, τὰς δεξιώσεις, τὴν χλιδὴν, ἢ μεταφέρονται εἰς τὰς τραπεζὰς τοῦ ἐξωτερικοῦ. Συμφώνως πρὸς τὰς διαπιστώσεις μῆς ἐρευνῆς τοῦ Raul Prebisch, ἐκτελεστικοῦ γραμματέως τῆς οἰκονομικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ΟΗΕ εἰς τὴν Λατινικὴν Ἀμερικὴν. «Ἡ ἀνωτέρα τάξις (5% τοῦ πληθυσμοῦ), εἰς τὴν ὁποῖαν ἀντιστοιχοῦν σχεδὸν τὰ τρίτα δέκατα τῆς συνολικῆς καταναλώσεως τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, παρουσιάζει κατὰ

μέσον ὅρον 15πλάσιαν κατανάλωσιν ἐκείνης τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων (50% τοῦ πληθυσμοῦ). Ἐὰν ἡ ἀναλογία αὕτη περιορίζετο εἰς τὴν σχέσιν ἑνδεκα πρὸς ἓνα καὶ περιορίζετο ἡ κατανάλωσις πρὸς αὐξήσιν τῶν ἐπενδύσεων, θὰ ἡδύνατο ὁ δείκτης αὐξήσεως τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος νὰ ἀνέλθῃ ἀπὸ 1% εἰς 3%. Καὶ ἐὰν ἡ μείωσις τῆς καταναλώσεως περιστέλλετο εἰς σχέσιν ἐννέα πρὸς ἓνα, τότε ὁ ἐτήσιος δείκτης αὐξήσεως θὰ ἡδύνατο νὰ ἀνέλθῃ... εἰς 4% καὶ πλέον.» (Raul Prebisch: Für eine bessere Zukunft der Entwicklungsländer, Berlin 1968, σελ. 80). Αἱ πιθανότητες ὅμως μῆς τοιαυτῆς ἀλλαγῆς δὲν φαίνονται νὰ εἶναι πολλαί, ἐὰν ἰσχύουν τὰ ὅσα σχετικῶς μία κοινωνικὴ ἐκθεσις τοῦ ΟΗΕ τοῦ 1967 ἀναφέρει: «Διεπιστάθῃ εἰς ἀρκετὰς χώρας ὅτι ἡ πραγματικὴ οἰκονομικὴ συμπεριφορὰ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὴν μέγιστην ὠφέλειαν ἐκ τῶν ἰσχυρῶν εἰσοδηματικῶν ἀνισοτήτων δὲν πιστοποιεῖ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται νὰ καταδείξουν μεγαλύτεραν προθυμίαν δι' οἰκονομίας καὶ ἐπενδύσεις... Πολλοὶ μεγαλοεἰσοδηματῖαι καθίστανται ἐνοχοὶ φοροφυγῆς καὶ τὰ ἐν μέρει τεράστια εἰσοδήματα χρησιμοποιοῦνται μᾶλλον διὰ τὴν κατανάλωσιν εἰδῶν πολυτελείας, κερδοσκοπίας καὶ καταθέσεις εἰς οἰκονομικῶς ἀνεπτυγμένας χώρας, παρὰ δι' ἐπωφελεῖς ἐπενδύσεις εἰς τὴν χώραν των.» (Report on the World Social Situation, 1967 UN, New York, 1961-1968, τ. 2).

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον οἱ πλουτοκράται. Καὶ αἱ πτωχαὶ λαϊκαὶ τάξεις χαρακτηρίζονται ἀπὸ μίαν ὑπερβολικὴν κατανάλωτικὴν διάθεσιν. Βεβαίως, ἔχουν ἡδύνην ἀνάγκας καὶ πενιχρὰ μέσα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ οὐτε ἐπενδυτικῶς τοποθετοῦνται οὐτε πρὸς θεραπείαν τῶν πρώτων ἀναγκῶν κατανάλουσιν. Ἰσως ἡ σκληρότης τοῦ βίου καὶ αἱ ἀνέχειαι, ἴσως ἡ ἀνάγκη ἀποκτησῆς σχετικῶν κοινωνικοῦ γοήτρου διὰ τῆς καταναλώσεως ὁρισμένων ἀγαθῶν, ἴσως ἡ μίμησις ἢ ὁποῖα διαδραματίζει σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν διαμορφωσιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἴσως καὶ ἡ ἄγνοια, ὁδηγοῦν τοὺς Ἑλλήνας, π.χ., ἐργάτας εἰς τὴν κατανάλωσιν εἰδῶν πολυτελείας, τὴν παρακολούθησιν τῆς μόδας, τὰς δισκεδάσεις τῆς ταβέρνας, κτλ., πολλὰκις μὲ πραγματικὴν στέρησιν ὡς πρὸς τὴν διατροφήν τῆς οἰκογενείας. Συνηθεσάτη καὶ λιαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐκφρασις «προτιμῶ νὰ μὴ φάγω παρὰ νὰ στερηθῶ». Ἡ ἐξέτασις ἰδίᾳ τῆς καταναλωτικῆς συμπεριφορᾶς τῶν μεταναστῶν καὶ τῶν παλιννοστοῦντων πείθει ὅτι εἶναι ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη διαπαιδαγωγήσεως τοῦ μέσου Ἑλληνοῦς ἐπὶ τοῦ θέματος «πῶς δεῖ μετὰ χρημάτων ἀναστρέφεσθαι».

Τὸ γενικώτερον συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον ἐξάγει ἀβιάστως ἐκ τῶν ἀνωτέρω, εἶναι ὅτι, προκειμένου περὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐμπραγίας ἢ δυσπραγίας μῆς χώρας, τὸν τελευταῖον καὶ ἀποφασιστικὴν σημασίας λόγον δὲν ἔχει ὁ πλοῦτος ἢ ἡ πτωχεία τοῦ ἐδάφους καὶ ὑπεδάφους, ἢ ἀφθονία ἢ ἡ σπάνις κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος. Σημασίαν δὲν ἔχει τί

εὐρίσκει τις, ἀλλὰ πῶς χρησιμοποιεῖ ὅτι, εὐρίσκει.

Ἡ παρουσία τοῦ κεφαλαίου δὲν ὠφελεῖ, όταν τοῦτο δὲν χρησιμοποιεῖται διὰ πλουτοπαραγωγικὰς ἐπενδύσεις. Παραγωγικὰ νεκρά κεφάλαια εἶναι ἀναπτυξιακῶς ἀδιόφορα, ἀν μὴ ἀρνητικὰ μεγέθη. Αἱ ὑπανάπτυκτοι χώραι δὲν ἔχουν ἀνάγκη «κατόχων», ἀλλὰ διαχειριστῶν τοῦ κεφαλαίου. Ὁ «κεφαλαιο-κράτης» καὶ ὁ ἐπιχειρηματίας εἶναι διάφοροι καὶ ἐν πολλοῖς ἀντίθετοι ἀνθρώποινοι τύποι. Ὁ ἐπιχειρηματίας δὲν εἶναι συντηρητικὸς οὔτε κερδοσκοπός. Δὲν ἐξαρτᾷ τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐκ τῆς συνηθείας ἢ ἀσφαλείας, οὔτε ἐκ τοῦ εὐκόλου καὶ ἀμέσου κέρδους, ἀλλὰ ἀναπτύσσει πρωτοβουλίας, ἔχει ἀνησυχίας, ἀναζητεῖ διαρκῶς νέας ὁδοὺς, νέας μεθόδους, νέας δραστηριότητας, νέα μέσα, ρισκινδυνεύων ἀλλὰ καὶ προγραμματίζων μακροχρόνιως.

β. Κατόπιν τῶν προεκτεθέντων, ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα: Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ τεχνικοοικονομικὴ καθυστέρησις τοῦ *τρίτου κόσμου* δὲν ὀφείλεται πρωτίστως εἰς τὴν ἑλλειψίν κεφαλαίων ἀλλ' εἰς τὴν νοοτροπίαν τῶν ἀνθρώπων, πῶς πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν διαφορὰν νοοτροπίας μεταξὺ τῶν δύο κόσμων; Ἡ ἀπάντησις ἐμπεριέχεται εἰς τὴν διατυπωθεῖσαν δευτέραν θέσιν μας.

Ὅπως ὁποτε, δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ ὑποστηρίξωμεν ἐπιστημονικῶς «κρατιστικὰς» θεωρίας καὶ ἐρμηνείας. Δὲν ὀφίστανται μεταξὺ τῶν διαφορῶν λαῶν φυλετικαὶ καὶ βιολογικαὶ διαφοραὶ δυνάμεναι νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν δὲν κατάρθωσε νὰ ἐμφανίσῃ τὰς ἰκανότητας τὰς ὁποίας ἀνέπτυξεν ὁ Δυτικοευρωπαϊκὸς κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας ἐν τῇ προσπάθειά του νὰ κατακτήσῃ τὴν φύσιν, νὰ διοργανώσῃ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον του καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ὑψηλὸν ἐπίπεδον εὐημερίας καὶ ἀφθονίας. *Τὰ αἷτια εἶναι κοινωνικά*, πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τοὺς καλουμένους «ἐξῶικο-οικονομικοὺς» παράγοντας τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, ἥτοι εἰς τὴν κρατοῦσαν εἰς τὰς χώρας αὐτὰς κοινωνικοπολιτιστικὴν τάξιν. Διευτρώσαμεν εἰσαγωγικῶς τὴν θέσιν ὅτι τὸ διάφορον ἀναπτυξιακὸν καὶ οἰκονομικὸν ἐπίπεδον ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν κοινωνικοπολιτιστικῶν παραγόντων, οἱ ὅποιοι προσδιορίζουν τὴν νοοτροπίαν καὶ παρεμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξιν.

Λέγοντες «νοοτροπίαν» ἐνταῦθα ἐννοοῦμεν τὰς κυριαρχούσας ἰδέας, τοὺς στόχους, τὸ περιεχόμενον τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, τὴν καθόλου συμπεριφορὰν, τὰς προλήψεις καὶ προκαταλήψεις, τὰς πεποιθήσεις αἱ ὁποιαὶ διέπουν καὶ χαρακτηρίζουν ἐν κοινωνικὸν περιβάλλοντι πάντα συνθέτουν τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν, τὰ κοινωνικοπολιτιστικὰ πλαίσια, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀδιόφορα διὰ τὴν οἰκονομίαν.

Ἡ οἰκονομία δὲν ἀποτελεῖ τυχαῖον μέγεθος, ἀλλὰ τὴν γνῆσιν ἐκφράσιν ὁλοκλήρου τοῦ κοινωνικοπολιτιστικοῦ βίου μιᾶς χώρας, φέρουσα βαθεῖαν καὶ ἀ-

νεξίτηλον τὴν πνευματικὴν σφραγίδα τοῦ λαοῦ. Ἐκαστος λαός, ἐκάστη κοινωνία, εἶναι ἄξιοι τῆς οἰκονομίας τῶν. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ἀποτελεῖ κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν διαδικασίαν. Οἰκονομία καὶ Κοινωνία δὲν ἀποτελοῦν αὐτόνομα καὶ ἀλλήλων ἀνεξάρτητα μεγέθη, ἀλλὰ πολυέδρον καὶ πολυδιάστατον ἄρρηκτον ἐνιαίαν πραγματικότητα—κατασκευάσμα τοῦ ἀνθρώπου—μὴ δυναμένη νὰ ἀναλυθῇ εἰς τὰ συστατικὰ τῆς στοιχεῖα. Μόνον ἡ συνεξέτασις τούτων ἀφωτίζει τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν στιγμὴν.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνικὴ πραγματικότητα εἶναι *στατική*, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ νοοτροπία τῶν Ἑλλήνων εἶναι *προβιομηχανική*, *γεωργική*. Αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμη καὶ προκειμένων περὶ τὸν μεγαλοπόλεον καὶ βιομηχανικῶν κέντρων τῆς χώρας μας, καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ κλεινοῦ ἄστεως, τὸ ὅποιον παρουσιάζει τὸ παράδοξον νὰ ἀποτελῇ ἑκατομμυριοπολιν μὲ «γεωργικὸν» πληθυσμὸν.

Ὅταν λέγωμεν ὅτι μία κοινωνία εἶναι στατική, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν ὑπόκειται εἰς μετασχηματισμούς, ἀλλ' ὅτι ὁ ρυθμὸς τῆς ἀλλαγῆς εἶναι τὸσον βραδὺς ὥστε νὰ μὴ καθίσταται σχεδὸν ἀντιληπτός, πολλῶ δὲ μάλλον νὰ μὴ γεννᾷ ἠθικά καὶ θεσμικά συγκρούσεις. Αἱ τύχαι τῶν ἀτόμων διαδραματίζονται εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς διαρθρωτικῆς σταθερότητος καὶ στατικότητας τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Τὸ ἐπάγγελμα, ἡ μόρφωσις, ἡ θέσις ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ὁ γάμος, τὰ πάντα, προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴν καὶ κοινωνικὴν καταγωγὴν.

Ἡ κοινωνικὴ διάρθρωσις εἶναι πυραμιδοειδής. Εἰς τὴν κορυφὴν εὐρίσκονται αἱ «αὐθεντίας», αἱ ἀρχαί, οἱ ἱσχυροί, οἱ γηραιότεροι, ὁ πατὴρ τῆς οἰκογενείας. Πρὸς τὰς αὐθεντίας αὐτὰς ὀφείλουν οἱ νεώτεροι ἀπόλυτον ὑπακοήν, μέχρι σημείου ὑποταγῆς. Αἱ αὐθενταὶ αὐταὶ εἶναι *de facto*. Ἡ αὐθεντία, π.χ., τοῦ πατρὸς θεμελιούται εἰς μόνον τὸ γεγονός ὅτι εἶναι πατὴρ (ἰερότης τοῦ προσώπου) καὶ συγχρόνως ὁ πεπειραμένος πρεσβύτερος, ὁ φορεὺς τῶν οἰκογενειακῶν παραδόσεων. Ἡ γενικὴς ἐπικρατοῦσα παραδοσιαρχία ἐμποδίζει τὴν πλαστικότητα καὶ προσαρμοστικότητα πρὸς τὰς διαρκῶς μεταβαλλομένας καταστάσεις καὶ δὲν ἀφίνει περιθώριον διὰ τὴν υἱοθέτησιν τῶν νεωτερισμῶν τοὺς ὁποίους ἀπαιτεῖ ἡ ἀγορὰ καὶ ἡ οἰκονομία.

Εἰς στατικὰς κοινωνίας ἡ διαμόρφωσις τῆς ζωῆς ἐπὶ τῶν κατατάκτων οἰκονομικῶν ὁρίων, ἀνευ ἀνέσεων καὶ δυνατοτήτων ἱκανοποιήσεως τῶν περισσοτέρων «περιττῶν» ἀναγκῶν, ἡ ἑλλειψίς ρευστοῦ χρήματος εἰς τοὺς νεώτερος, ἡ ἀνεργία, ἡ ὑποασφαλῆσις, κτλ., δὲν θεωροῦνται ἀνυπόφορα, τοσούτω μάλλον καθ' ὅσον οἱ συγγενεῖς αὐτονοήτως εἶναι πρόθυμοι νὰ συμπαρασταθοῦν κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνατοτήτων τῶν ἐν περιπτώσει ἀτυχήματος, συμφορᾶς, χρέους, κτλ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κατὰ κανὸνα γεωργικὴ οἰκονομία εἰς συλλογικὴν, παραδοσιακὴν καὶ προσανατολίζεται εἰς κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν αὐτοκα-

ταναλώσεως. Είναι κατά κανόνα μία οικονομία «έξω-χρηματική».

Αί δημόσιαι υπηρεσίαι παρουσιάζουν έλλειψιν κατηρησιμένων μεσαίων κυρίως στελεχών, ως και όλα τα άρνητικά στοιχεία μιάς συγχρόνου γραφειοκρατίας, επικράτησιν του γράμματος και του τύπου εις βάρος της ουσίας, εύθυνοφοβίαν των άρμοδιών ύπαλληλων, άδιαφορίαν, έλλειψιν άντικειμενικότητας, «παράθυρα» διά την τακτοποίησιν ύποθέσεων συγγενών, γνωστών και φίλων (ρουσφετολογία) και ύδροκεφαλικήν συγκεντρωτικότητα.

Αί ικανότητες ενός λαού εξαρτώνται άφ' ενός μόν από τον βαθμόν αναπτύξεως του ενδιαφέροντός του διά τόν νέον, διά νέους στόχους, νέους σκοπούς, νέας μεθόδους, νέον τρόπον ζωής, νέας πολιτιστικάς επιτεύξεις, και άφ' ετέρου από τον βαθμόν και την έκτασιν των δυνατοτήτων τας οποίας παρέχει ή κοινωνική διάθροσιν πρὸς ύλοποίησιν και εφαρμογήν του άναζητουμένου νέου. Καί αί δυνατότητες αὐταί δέν πρέπει νά προσφέρωνται άριστοκρατικῶς εις μόνους τοὺς έννοουμένους μιάς ισχυράς τάξεως, αλλά δημοκρατικῶς, πρὸς πάντα άνεξαιρέτως. Ἡ παροχή ἴσων εύκαιριῶν αναπτύξεως τῶν προσωπικῶν ικανότητων εις πάντα, ή παροχή τῶν δυνατοτήτων νά σκέπτονται και νά ένεργοῦν καινοτόμους, ή κοινή άφετηρία έξορμήσεως διά τὸν επαγγελματικὸν και κοινωνικὸν άγωνα, δυναποιοῦν τήν κοινωνίαν και ἔχουν ανάλογον θετικὸν αντίκτυπον και ἐπὶ τῆς αναπτύξεως τῆς οικονομίας. Ἀντιθέτως, τὸ βάρος τῆς παραδόσεως, ή δημοκρατία, ή διαμόρφωσις ατόμων εξηρημένων και πειθηνίων ἀντὶ προσώπων αὐτονόμων και ὑπευθύνων, ἐπιφέρουν μαρasmus και εἰς τὰ άτομα και εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον. Μόνον όταν τὰ άτομα ἐξέλθουν τοῦ κλοιοῦ τῆς κηδεμονίας ἐκ μέρους τῶν ποικιλωνύμων αὐθεντιῶν δραστηριοποιούνται, αναπτύσσονται τὰς λανθανούσας ικανότητάς των και προκόπτουν κοινωνικῶς και οικονομικῶς, ὡς π.χ. συμβαίνει μετ' ἀρκετοῦς μετανάστας, παρὰ τὰς κοινωνικάς, γλωσσικάς, ἐθνικάς, μορφωτικάς και ἄλλας δυσχερείας, τὰς οποίας οὗτοι συναντοῦν εις τήν ξένην και αἱ οποῖαι διαρκῶς ἐγείρουν ἐμπόδια άνασχετικά τῆς προοδευτικῆς πορείας των.

Εἰς τήν καλλιέργειαν τῆς νοσταλγίας διά τὸ νέον εις ὅλους τοὺς τομεῖς τοῦ ἐπιστήτου, τὸν «*geium novarum cupiditas*», τήν ὀρθολογικὴν ἀνάλυσιν, τὸν διαρκῆ ἔλεγχον και τήν κατά καιροὺς ἀναθεώρησιν τῶν γνώσεων, σκέψεων, πράξεων και τῆς συμπεριφορᾶς, εις τήν πολυκεντρικὴν διάθροσιν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος ἀντὶ τῆς πυραμιδοειδοῦς αὐθεντίας, πρέπει νά ἀποδοθῇ τὸ γεγονός ὅτι οἱ δικτοὶ λαοὶ κατά τὰ τελευταία ἑκατὸν ἔτη ἀπεσπάρσθησαν τοῦ λοιποῦ κόσμου και ἀνέπτυξαν νέαν ἀξιολογικὴν κλίμακα, νέαν οικονομίαν, νέαν διοίκησιν και νέαν ὀργάνωσιν, ἀποσκοποῦντες εἰς τὴν ἄνοδον τοῦ βιοτικού ἐπιπέδου και τήν καλύτερευσιν τῶν ὁρων και συνθηκῶν ζωῆς. Ἀντὶ τοῦ κηδεμενευμένου, καθο-

διγυμένου, αὐθεντοκρατουμένου και πειθηνίου, ἀνέπτυξαν τὸν αὐτόνομον, ἀνήσυχον και κατ' ἐξοχὴν ὑπεύθυνον ἄνθρωπον, μετ' ἡ επιχειρηματικὸν πνεῦμα και τήν μεγαλοπραγμοσύνην. Ἡ ἀποταμίευσις και τὸ ἐργασιακὸν ἦθος χαρακτηρίζουν τὸν νέον αὐτὸν ἄνθρωπον.

Ἀποτελεῖ ἴσως τήν μεγαλυτέραν ἀνακάλυψιν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου ή διαπίστωσις ὅτι τὸ μέλλον εἶναι μορφώσιμον (*Gestaltbarkeit der Zukunft*) και ὅτι προσωπικῶς δύναται νά συμβάλλῃ οὗτος σημαντικῶς εις τήν μορφοποίησιν αὐτοῦ. Εἰδικὴ ἐπιστήμη, ή Μελλοντολογία, ἐπεξεργάζεται τὰ δεδομένα του παρελθόντος και τοῦ παρόντος και συνθέτει ὑπὸ μορφὴν προγράμματος τήν εἰκόνα τοῦ μέλλοντος. Οὕτω πῶς δύναται ὁ ἄνθρωπος νά προεκτείνῃ τήν δύναμιν και βούλησιν του εις τήν διάστασιν τοῦ μέλλοντος, ή οποία μέχρι χθὲς ἦτο προσετιή μόνον εις τοὺς προφήτας. Διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐκπορεύεται εις τήν καθημερινὴν ζωὴν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου και τὸ τελευταῖον φρούριον τοῦ «*παράλογου*» ή «*υπερλόγου*» και ὀλοκληροῦται ή ἐπικράτησις τῆς ἐξεπιστημονικεύσεως και τοῦ ὀρθολογικοῦ ἔλεγχου τοῦ βίου, εις ὅλας του τὰς λεπτομερείας. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος τακτοποιεῖ τὰ ὅσα του και τοῦ βίου του ἄνευ μαγικῶν προκαταλήψεων, μοιρολατρίας και πολλῶν ὡς ἐάν μὴ ὑπῆρχε Θεός, μετ' ὅλας τὰς ψυχοπνευματικὰς ἀλλά και πρακτικὰς συνεπείας. Φυσικὸν ἐπακόλουθον εἶναι ὁ προσανατολισμὸς τῆς παιδείας εις τήν μετάδοσιν θετικῶν και τεχνικῶν γνώσεων (τεχνοκρατία, εἰδικοκρατία) και εις τήν διαμόρφωσιν «*προσώπων*» ἀντὶ «*προσωπικότητων*», Ἡ διαφορά μετὰ τὸ προσωπικότητος και προσώπου ἔγκειται εις τοῦτο, ὅτι τήν προσωπικότητα ὁρίζουν και προσδιορίζουν οἱ θεσμοὶ και αἱ κρατοῦσαι κοσμοθεωριακαὶ ἀντιλήψεις: ή προσωπικότης τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ ἱππότου, τοῦ ἱερέως, τοῦ γεωργοῦ προκαθορίζεται και διαμορφοῦται ὑπὸ τῶν θεσμῶν, τῶν ὁποίων θεωρεῖται ἰδανικὸς φορεὺς. Ὁ θεσμὸς προϋπάρχει τῆς προσωπικότητος, ή οποία ὀφείλει τήν βαρύντητά της εις τήν κατά τὸ δυνατόν πιστὴν και γνησίαν ὑλοποίησιν του. Ἡ προσωπικότης ἀποκτᾷ τήν ἀξίαν της ἐκ τῆς μετοχῆς τῆς εις τὸ ὑπερ-προσωπικὸν «*πνεῦμα*» τῶν θεσμῶν, εις τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, τῶν κανόνων, τῶν ἀξιών τῆς ἐποχῆς. Τὸ πρόσωπον ἀντιθέτως εἶναι ἀνεξάρτητον θεσμῶν και κατά τοῦτο «*ἀβοήθητον*», δέν ἔχει πρότυπα και ἰδέας, τῶν ὁποίων ή ὑλοποίησις νά καταξιώνῃ. Τὸ πρόσωπον κινεῖται ἐντὸς πλασίου κοινωνικῶν ἐξαρτήσεων και καθοκόντων, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ και ἐπιβάλλει ή διοργάνωσις και ή κοινωνικὴ στιγμή. Τὸ μέγεθος τοῦ «*προσώπου*» δέν ἐξαρτᾶται ἀπὸ οἰάδηποτε πρότυπα, ἀλλ' ἀπὸ τήν ικανότητα κατανόησεως, σταθμίσεως και ὀρθῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς διαρκῶς μεταβαλλομένης και ἀνεπαναλήπτου ἱστορικῆς στιγμῆς πρὸ τῆς οποίας τοποθετοῦν τὸν ἄνθρωπον αἱ ἀλματωδῶς μετασχηματιζόμεναι κοινωνικαὶ διαθρήψεις. Ἐξ ἄλ-

λου, τὸ πρόσωπον, βάσει τῶν γνώσεων καὶ σταθμίσεων αὐτοῦ, εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαμορφώσῃ τὴν ἐπερχομένην ἱστορικὴν στιγμήν (savoir pour grévoir). Ἡ ἀναφορὰ τοῦ προσώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὰ πράγματα δὲν προσδιορίζεται πλὴν θεσμικῶς, ἀλλ' ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν ὑψίστης προσωπικῆς εὐθύνης. Ἡ προσωπικὴ εὐθύνη, ἀποτελούσα ἔκφρασιν κοινωνικοῦ δυναμισμοῦ, φέρει τὸ ἄτομον εἰς σύγκρουσιν μετὰ τῶν ἐκ παραδόσεως κρατούντων θεσμῶν καὶ ἀθετητῶν. Αἱ κοινωνικαὶ αὐταὶ συγκρούσεις, ἀποτελοῦσαι καὶ τὸ κεντρικώτερον πρόβλημα τῆς κοινωνιολογικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία διὰ τοῦτο ἐχαρακτηρίσθη καὶ «σεισμογράφος» τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ἡ κυριότερα πηγὴ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ καὶ δυναμισμοῦ.

Πρόκλησις καὶ ἀπάντησις χαρακτηρίζουν τὰς δυναμικὰς κοινωνίας καὶ ἀποτελοῦν τοὺς δύο πόλους τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, ἢ διαλεκτικῆς σύνθεσις τῶν ὁποίων συνιστᾷ τὴν κοινωνικὴν πρόοδον, ἡ ὁποία ὁμως δὲν νοεῖται ἐνταῦθα γραμμικῶς, ὡς θέλει ἡ ἐξελιξιαρχία.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι σκόπιμον νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πρόοδος δὲν ταυτίζεται μετὰ τὴν κοινωνικὴν τελειοποίησιν καὶ πολιτιστικὴν ἄνοδον. Κατὰ τὸ παρελθὸν ἐγένετο τὸ βασικὸν λάθος τῆς συγχύσεως καὶ τοῦ ταυτισμοῦ τῆς προόδου, τῆς γνώσεως, μετὰ τὴν ἠθικὴν. Διαφύστις καὶ Ἀρετὴ δὲν συμπίπτουν ὑποχρεωτικῶς. Σήμερον εἶναι πολὺ εὐκόλουν νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι οὐχὶ σπανίως τὰ πορίσματα τῆς γνώσεως τίθενται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κακοῦ, τῆς καταστροφῆς, τοῦ ἐγκλήματος εἰς βάρος τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ποτὲ ἄλλοτε δὲν εἶχε πιθάνως τοσαύτην ἐπικαιρότητα, ὅσον σήμερον, τὸ πλατωνικὸν «πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη ἀρετῆς πανουργία φαίνεται καὶ οὐ σοφία». Γνώσις ἡ ὁποία μεταφράζεται εἰς κυριαρχίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον μετὰ τὴν ἐλευθερίαν, τῆς εὐτυχίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς του, δὲν ἀνυψώνει ἀλλὰ ἐκβαρβαρώνει. Καὶ ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων δὲν ὑπάρχει μόνον πρόοδος καὶ γνώσις, ἀλλὰ καὶ πτώσις εἰς βαρβαρισμὸν καὶ σκληρότητα. Διὰ τοῦτο, ὅταν γίνεται λόγος περὶ ἠθικῆς καὶ τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς κοινωνίας, πρέπει πάντοτε νὰ τίθεται τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον πράγματι ὁ ἄνθρωπος ἐδιδάχθη ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἀπάντησις εἶναι, δυστυχῶς, ἀρνητικὴ. Τὰ κακουργήματα καὶ τὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος δὲν ἐπέφεραν τὴν ἀνεμνομένην ἀναδόμησιν εἰς τὴν ἀνθρώπινην ψυχὴν, ὥστε ἡ περὶ τούτων γνώσις νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν μιᾶς περισσώτερον ἀναποκρινόμενης εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως.

Συνονίζοντες, ἢ ἡδυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἐθέσαμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν συλλογισμῶν μας ὡς ἐξῆς: τὸ διάφορον ἀναπτυξιακὸν ἐπίπεδον μεταξὺ ἀνεπτυγμένων χωρῶν καὶ τρίτου

κόσμου πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τῶν διαφορῶν κοινωνικοπολιτιστικῶν πλαισίων ἐντὸς τῶν ὁποίων κινούνται ἐκάστοτε οἱ ἄνθρωποι. Εἰς τὰς κοινωνίας τοῦ τρίτου κόσμου ἑλλείπουν αἱ βασικαὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας προϋποθέσεις, ὡς ἡ ἰκανότης καὶ τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων, τῆς δομῆς καὶ τῶν σχέσεων τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, ὡς καὶ τὸ βασικώτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ἐφ' ὅσον τὴν θέσιν τῆς παραδοσιαρχίας, τοῦ «κλειστοῦ» χαρακτήρος τοῦ κοινωνικοῦ βίου, δὲν θὰ καταλάβῃ ἡ κριτικὴ καὶ ἡ αὐτοκριτικὴ, τὸ «ἀνοιγμα», ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ ἡ διαφοροποιήσις τῶν ἀντιδράσεων, καὶ ἐφ' ὅσον ταῦτα δὲν θὰ καταστοῦν καθολικὴ συνείδησις καὶ «θεσμοί», ὥστε νὰ προσλάβουν χαρακτῆρα προσδιοριστικῶν τῆς λαϊκῆς συμπεριφορᾶς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁμιλωμεν περὶ κοινωνικοῦ δυναμισμοῦ καὶ δυναμικῆς οἰκονομίας.

γ. Οὕτω καταλήγομεν εἰς τὴν ἐκτεθεῖσαν ἥδη τρίτην θέσιν μας: ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἐπιφέρῃ ἀλλαγὴν εἰς τὴν οἰκονομίαν ὀφείλει πρωτίστως νὰ ἐπιφέρῃ ἀλλαγὴν εἰς τὰ κοινωνικοπολιτιστικὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων γεννᾶται καὶ ἀναπτύσσεται αὕτη· πρέπει νὰ ἐπιφέρῃ προηγουμένου ἀλλαγὴν εἰς τὴν νοοτροπίαν τῶν ἀνθρώπων, νὰ δημιουργήσῃ ἀναπτυξιακὸν κλίμα καὶ διθέσεις εἰς τὸν λαόν. Προσπατεῖται δηλαδὴ ἡ ἐφαρμογὴ κοινωνικῆς στρατηγικῆς ἡ ὁποία θὰ ἔχῃ ὡς ἀντικειμενικὸν στόχον τὴν προοδευτικὴν ἀφύπνισιν, ἀποδόσευσιν καὶ δραστηριοποίησιν τῶν ἐν ὑπνώσει φορέων ἐνεργειῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν κοινωνικοῦ δυναμισμοῦ. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῇ πρόγραμμα δυναμικῆς οἰκονομίας εἰς περιβάλλον τῶν πλατωνικῶν κοινωνικῶν μορφῶν. Εἶναι ἀπαραίτητον νὰ κατανοήσῃ ὁ ἄνθρωπος—κυρίως ὁ ἄνθρωπος τῆς ὑπαίθρου—ὅτι δὲν εἶναι ἀμετάκλητος καὶ ὑποχρεωτικὴ ἡ μοιρολατρικὴ ὑποταγὴ του εἰς τὸν ἀσφυκτικὸν κλοιὸν τῶν ἐξαρτήσεων ἐκ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Ἀκόμη πρέπει νὰ κατανοήσῃ ὅτι δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ ἀναμένῃ τὰ πάντα ἀπὸ τὸ Κράτος. Δὲν εἶναι συμφέρον του, π.χ., νὰ βασίξῃ καὶ ἐξαρτᾷ τὴν οἰκονομίαν τοῦ ἀπὸ τῶς κρατικῆς ἐπιχορηγήσεως, αἱ ὁποῖαι βαρύνουν τὸν κρατικὸν προϋπολογισμὸν καὶ ἔχουν ἀνασταλτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀναπτυξιακῆς διαδικασίας, ἐφ' ὅσον δι' αὐτὴν φαινομένως κεφάλαια ἐκ τῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων καὶ συγχρόνως ὑποθάλλεται κλίμα καὶ νοοτροπία ἀντιαναπτυξιακά. Ὃταν ὁ ἀγρότης, π.χ., πᾶρη ἀπόφασιν ὅτι τὸ Κράτος δὲν προτίθεται νὰ ἐπιδοτήσῃ τὴν παθητικὴν καὶ ἀσύμφορον καλλιέργειαν τοῦ σίτου, τότε ἀναγκαστικῶς θὰ στραφῇ πρὸς ἀναγνώστην συμπεφερωτέρων καλλιεργειῶν. Ἀποτελεῖ ἐγκληματικὴν κατὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Χώρας πράξιν τὸ νὰ προσπαθῇ οὗτος διὰ παντός μέσου νὰ ἀναγκάσῃ τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐπενέλθῃ εἰς τὸ σύστημα ἐπιδοτήσεως. Κάποτε θὰ πρέπει νὰ ἀποφασίσῃ καὶ ὁ γεωργὸς νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀ-

πό τα παραδεδομένα και από τα ασφαλῆ, διὰ νὰ ἀνοίξῃ τὸν δρόμον δι' ἕν καλύτερον οικονομικὸν μέλλον. Πρέπει νὰ πιστεῦσῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ δὴν μὲ τὰς ἀπείρους δυνατότητας καὶ ὅτι μία τῶν δυνατοτήτων αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ ἱκανότης μορφοποιήσεως τοῦ μέλλοντος, τῆς τύχης του, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς κοινωνικῆς ὁργανώσεως καὶ προγραμματισμοῦ.

Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται νὰ ἐπέλθῃ ὄχι ἀπλῶς ἐξωτερικὴ μεταβολὴ εἰς τὸν τρόπον ζωῆς καὶ ἀτενίσεως τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐν πολλοῖς ἀδίστακτος, ριζικὴ ἀνατροπὴ τῶν παρεδεδωμένων καὶ παραδεγμένων μορφῶν κοινωνικῆς συμβιώσεως, ἀναφορᾶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ πράγματα, τοποθετήσεως ἐναντι τοῦ κόσμου καὶ μεθοδεύσεως τῆς ἐργασίας. Ὁ ἄνθρωπος ἀπαιτεῖται νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν ἀνάγκην στροφῆς τὸν πνεύματός του ἀπὸ τῆς μοιρολατρικῆς καὶ δεισιδαιμόνους ἐναντενίσεως τῆς τύχης καὶ τοῦ ἐπέκεινα πρὸς μίαν καλυτέρευσιν τοῦ «ἐνταῦθα» διὰ τῆς ὁργανώσεως τῆς ἐργασίας: στροφῆς ἀπὸ τῆς ἀδρανούς θεωρίας, πρὸς τὴν δράσιν· ἀπὸ τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς καὶ ὑποταγῆς εἰς τὰ παραδεδομένα, πρὸς μίαν κριτικὴν ἐναντι τῶν θεσμῶν καὶ παραδόσεων τοποθετήσιν· ἀπὸ τῆς περιδοῦς προσκολλησέως εἰς τὰ πατρῷα, πρὸς τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ νέου καὶ τὴν καλλιέργειαν διαθέσεως ἀλλαγῆς· ἀπὸ τοῦ ζῆν καὶ σκέπτεσθαι καὶ κινεῖσθαι ἐντὸς τῶν πλαισίων μιᾶς ἀμεταβλήτου συνηθείας, πρὸς τὴν ἐρευνητικὴν ὁρεξίν καὶ δημιουργίαν νέων μορφῶν. Μὲ ἄλλας λέξεις, πρέπει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἄλμα ἀπὸ τοῦ στατικού πρὸς τὸν δυναμικὸν τρόπον ζωῆς.

Ὁ ἄνθρωπος τῶν ὑπαναπτύκτων κοινωνιῶν χαρακτηρίζεται, ἀντιθέτως, διὰ τὴν ἀδίκαιολόγητον καὶ ἀνιστόρητον ἐξιδανίκευσιν τοῦ παρελθόντος, ἡ ὁποία πολλάκις εἶναι ρομαντικοῦ χαρακτῆρος. Εἰς τοῦτο συμβάλλει πιθανῶς καὶ ἡ ἀνικανότης του νὰ ἀντιμετώπισῃ τὸ παρὸν ἐπιτυχῶς. Εὐρισκόμεθα ἐνώπιον ἐνὸς φαινομένου φυγῆς εἰς τὸ παρελθόν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνομοιογενῶς τὴν καταξίωσιν καὶ τὴν ἀποζημίωσιν διὰ τὰ παρόντα. Βεβαίως, δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι γενικῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι λίαν συντηρητικὸς προκειμένου νὰ ἐπιφέρῃ ἀλλαγὴν εἰς τὸς θεσμούς του, καὶ τοῦτο ἔνεκα τοῦ θεμελιώδους ρόλου τῶν ὁπίων διαδραματίζον διὰ τὴν κοινωνικὴν ὑπαρξίν οἱ θεσμοὶ (πρβλ. τὴν περὶ θεσμῶν θεωρίαν τοῦ Gehlen καὶ τῶν δεχομένων τὸν ἄνθρωπον ὡς «ἐλαττωματικὸν ζῶον»). Παρὰ ταῦτα, ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἐκβιομηχανίστις ἀπαιτοῦν τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἐπικράτησιν τοῦ νέου ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ, χωρὶς νὰ ἐξαιροῦνται ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ οἰσθητικὲς φύσεως θεσμοί.

Πῶς θὰ ἐπενευχθῇ ὁμοῦ ἡ ἐπικράτησις αὐτῆ τοῦ νέου καὶ ἡ ἀπαιτούμεν ἄλλαξις καὶ προσαρμογὴ τῶν θεσμῶν; Πολλὰ γράφονται διὰ τὴν ἀνάγκην κοινωνικῆς μεταβολῆς, ἀναπτύξεως, ἀλλαγῆς νοοτροπίας, ἐφαρμογῆς προγραμμάτων περιφερειακῆς ἢ κοινοτικῆς ἀναπτύξεως, κτλ. Ἀλλὰ πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ πλουσιωτάτη σχετικὴ βι-

βιογραφία καὶ τὰ πολλὰ ὑποσχόμενα συνέδρια τελικῶς παραμένουν εἰς τὰ θεωρητικὰ ἐπίπεδα, χωρὶς νὰ προχωροῦν εἰς πρακτικὰς εἰσηγήσεις. Τοῦτο καὶ μόνον εἶναι ἐνδεικτικὸν τοῦ πόσον δύσκολον εἰς τὴν πράξιν εἶναι νὰ προτείνῃ καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ κανεῖς συγκεκριμένον σχέδιον στρατηγικῆς ἀναπτύξεως. Ἐξ ἄλλου, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διατυπωθῶν συνταγαὶ αἱ ὅσαι νὰ ισχύουν καὶ νὰ ἐφαρμόζονται εἰς πᾶσαν περίπτωσιν. Πολλάκις ἐν πρόγραμμα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μετακινήθῃ οὔτε καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ αὐτοῦ νομοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα δίδονται μόνον τὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ ἡδύνατο νὰ κινήθῃ μία ἀναπτυξιακὴ πολιτικὴ εἰς τὴν χώραν μας.

Μία στρατηγικὴ ἀναπτύξεως πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ περιλαμβάνῃ καὶ νὰ συντονίσῃ προγράμματα τὰ ὁποῖα θὰ καλύπτουν τοὺς τρεῖς τομεῖς τῆς παραγωγῆς, θὰ ἀντιμετωπίζουν τὸ δημογραφικὸν καὶ κοινωνικοπολιτιστικὸν πρόβλημα καὶ θὰ ἀποσκοποῦν εἰς τὴν δυναμοποίησιν τῆς κοινωνίας καὶ τὴν σταθερὴν αὔξησιν καὶ δικαίαν κατανόμην τοῦ ἐθνικοῦ εἰσδήματος. Διὰ νὰ ἐφαρμοσθῶν πάντα ταῦτα εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ καταπολεμηθῇ ὁ τυπικὸς διὰ τοὺς μεσογειακοὺς λαοὺς ἄκρατος ἀτομικισμός, ἡ πολιτικὴ τῆς ἀδιαφορίας καὶ ἡ γεροντοκρατία.

ἀτομικισμός καὶ συνεταιρισμός

Τὸ πρῶτον τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἀποκτήσῃ ὁ μέσος Ἕλλην εἶναι τὸ σθένος καὶ ἡ προθυμία ἀναγνωρίσεως τῆς ἀξίας καὶ τῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἄλλου, καθὼς καὶ ἡ προθυμία συνεργασίας. Κακὴ ἐκτίμησις τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ ἀληθοῦς συμφέροντος τὸν ὀδηγοῦν εἰς ἀτομικιστικὰς στερεοτύπους ἀντιλήψεις καὶ εἰς παντελῆ ἀπροθυμίαν οὐσιαστικῆς καὶ εὐλικρινοῦς συνεργασίας, εἰτε διότι αἰσθάνεται ἑαυτὸν ταπεινωμένον καὶ ἀνελεύθερον, ἐὰν πρέπει νὰ συμμορφωθῇ πρὸς κανονισμοὺς καὶ τάξεις, εἰτε διότι πιστεύει ὅτι τὸ συμφέρον του εἶναι νὰ δρᾷ καὶ νὰ ἀναπτύσσεται ἀνεξαρτήτως. Διὰ τοῦτο, καὶ ὅταν ἀκόμη «συνεργάζεται», οὐδέποτε ἐπιδιώκει τὸ κοινὸν ἀγαθὸν καὶ συμφέρον, ἀλλὰ μόνιμως σκέπτεται τί προσωπικὸς δύναται νὰ κερδίσῃ καὶ πῶς νὰ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὴν συνεργασίαν αὐτήν. Τοῦτο ἐπιφέρει σοβαρὰς ἀνομιλίας εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, καθ' ὅσον ὅλοι πιστεύουν ἑαυτοὺς ὡς καταλλήλους διὰ πᾶσαν περίοπτον ἢ ἐπικερδῆ θέσιν, τὴν ὁποίαν καὶ διὰ τῶν γινωστών ἐκ τῆς κρατούσης κοινωνικῆς δομῆς παρεχόμενων μέσων πείσεως παντοιοτρόπως ἐπιδιώσκουν καὶ συνήθως καταλαμβάνουν, ἀποκλείοντες οὕτω τὰ κατάλληλα πρόσωπα, ἐνθ' ὅσον ἀπαραίτητον διὰ τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐπιβίωσιν σύστημα τῶν ἀνώνυμων ἐταιριῶν καὶ συνεταιρισμῶν δὲν δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ παρ' ἡμῖν. Ἡ ἑλληνικὴ βιομηχανία καὶ γενικότερα ἡ οικονομία πάσχει ἀπὸ ἀσυγχώρητον κατακερματισμὸν καὶ ὑπερπαγγελματομῶν, οἱ ὅποιοι καθιστοῦν τὰς μὲν οικονομικὰς μονάδας μὴ

βιώσιμους ἄνευ ἐπιχορηγήσεων, δανείων, κτλ., τὰ δὲ προϊόντα μὴ ἀνταγωνιστικά εἰς τὰς διεθνεῖς ἀγοράς. Αἱ ἀνώνυμοι ἑταιρίαι καὶ οἱ συνεταιρισμοί, ἐκτὸς τοῦ ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ ἐνισχύσουν τὰς οὕτως ἢ ἄλλως ἀσημάντους εἰς κεφάλαια οἰκονομικὰ μονάδας καὶ νὰ δημιουργήσουν τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς ἀνταποκρινομένης πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σημερινῆς ἀγορᾶς μαζικῆς τυποποιημένης παραγωγῆς προϊόντων χαμηλοῦ κόστους καὶ βψηλῆς ποιότητος, διὰ τῆς δημοκρατικῆς συνθέσεως καὶ διοικήσεώς των προσφέρουν ἐξαιρετικὸν πεδὶον ἀναπτύξεως τῶν ἱκανοτήτων καὶ ἀρετῶν ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ἀφυπνίζουσι καὶ δυναμοποιοῦν τὰ κοινωνικὰ σύνολα.

Ὅτι, ἔχει ἰδιαίτερον σημασίαν διὰ τὸν κοινωνικὸν μετασχηματισμὸν εἶναι ὅτι ὁ εἰσερχόμενος εἰς μίαν ἀνώνυμον ἑταιρίαν ἢ εἰς ἕνα συνεταιρισμὸν αὐτομάτως τίθεται ἐντὸς τῆς διαδικασίας μιᾶς κοινωνικῆς ἀναδομῆσεως καὶ ὑποχρεοῦται εἰς ἀλλάγην νοοτροπίας, τρόπου συμπεριφορᾶς, κτλ., διότι, ἀπομακρυνόμενος βαθμὴδὸν ἀπὸ τὰς καλουμένας *προωτογενεῖς ὁμάδας* (συγγενικὸν καὶ φιλικὸν περιβάλλον), τίθεται ὑπὸ τὴν ἐπῆρειαν καὶ ἐθίζεται εἰς τὴν ζωὴν καὶ δρᾷσιν ἐντὸς τοῦ κυκλώματος τῶν δευτερογενῶν συστημάτων, ἥτοι τὸν κοινωνικῶν ὁμάδων, τῶν ὁποίων ἡ συνοχὴ δὲν βασίζεται ἐπὶ τῆς προσωπικῆς γνωριμίας καὶ ἐκτιμῆσεως, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἀπὸ κοινὸν ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ, ἐπὶ τῶν κοινῶν ὑποθέσεων. Ἡ συμμετοχὴ, μάλιστα δὲ εἰς πλείονα τοιαῦτα δευτερογενῆ συστήματα, ἐπιδρᾷ λίαν εὐεργετικῶς εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς ἀλλαγῆς νοοτροπίας τοῦ ατόμου. Ἐξ ἄλλου, εἰς ἀγροτικὰς ὑπαναπτύκτους οἰκονομίας, ὅπου ἀπαιτεῖται ἀδραστηριοποιήσεις καὶ συντονισμὸς ὧλων τῶν λαμβανουσῶν δυνατότητων διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ οἰκονομικὴ ἀπογείωσις, αἱ ἑταιρίαι καὶ οἱ συνεταιρισμοὶ ἀποτελοῦν τὰ μόνα κατάλληλα ὄργανα πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν. Τοιαῦτα ὁμαδοποιήσεις συντελοῦν σπουδαῖοτατα εἰς τὴν ἐνίσχυσιν καὶ βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν εὐρυτάτων καὶ οἰκονομικῶς ἀσθενεστάτων λαϊκῶν μαζῶν, τὰς ὁποίας χαρακτηριστικῶς ὁ Max Weber ὀνομάζει «ἀρνητικῶς προνομιούχους» τάξεις. Μόνον ἐντὸς τῶν συνεταιριστικῶν πλαισίων εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν καὶ ὑπερπηχθῶν αἱ διαρθρωτικαὶ δυσχέρειαι τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζει τὸ μεμονωμένον ἄτομον μιᾶς ὑπαναπτύκτου γεωργικῆς οἰκονομίας, ὡς π.χ. ἡλαττωμένη πιστωτικὴ ἰκανότης λόγῳ τοῦ ἀσημάντου μεγέθους τῶν γεωργικῶν κλήρων, χαμηλὴ παραγωγικότης, ἔλλειψις ἐιδικῶν γνώσεων, ἀναλαβηρικός, «μνιφουντισμός», κοινωνικαὶ δεσμεύσεις, κτλ.

πρὸς δημογγὰν συλλογικῆς εὐθύνης

Αἱ συνεταιριστικαὶ ὁργανώσεις δύναται πράγματι νὰ ἀποβοῦν «ὁμάδες κρῶσεως» πρὸς καταπολέμησιν τοῦ ἐπικρατοῦντος κλίματος ἀδιαφορίας περὶ τὰ κοινὰ καὶ μοιρολατρικῆς ἀναμονῆς τῶν πάντων ἀπὸ τὸ

Κράτος. Εἶναι ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη καλλιέργειας πολιτικῆς εὐθύνης καὶ ἀεθλήσεως τῆς αὐτοσυνειδήσεως τῶν εὐρέων λαϊκῶν στρωμάτων. Πρέπει νὰ καταστή εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπαίθρου ἀντιληπτὸν ὅτι ματαιῶς θὰ ἀναμένῃ μία περιφέρεια νὰ προωθηθοῦν τὰ αἰτήματά της καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ, ἐὰν οἱ κάτοικοι τῆς περιορίζονται ἀπλῶς εἰς τὴν σύνταξιν ὑπομνημάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐγγερίζουν εἰς τοὺς ἐκάστοτε ἐπισκεπτομένους τὴν πρωτεύουσιν τοῦ νομοῦ ἢ τὴν περιφερειακὴν πόλιν βουλευτὰς καὶ ὑπουργούς.

Ἡ ἀνάπτυξις δὲν ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν μηχανικῶς ἐκ τῶν ἔξω ἐπηρεχομένην, ἀλλὰ διαδικασίαν ἐπιτόπιον, μὲ πρωταρχικὴν συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ. Ἡ «ἐμφύτευσις» ἔργων δὲν συνεπάγεται ἀνάπτυξιν. Συχνὰ εὐρίσκονται περιφέρειαι εἰς τὴν τραγικὴν πρᾶγματι θέσιν νὰ ἔχουν ἐγκρίσεις χρηματικῶν ποσῶν ἀπὸ τὰ ἀρμόδια ὑπουργεῖα καὶ νὰ μὴ γνωρίζουν πῶς νὰ τὰ χρησιμοποιοῦσιν. Δὲν γνωρίζει τί νὰ ὑποβῇ κανεὶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου: παντελὴ ἔλλειψιν συνειδητοποιήσεως τῶν ἐπιτοπίων προβλημάτων, ἀδιαφορίαν ἢ δισταγμὸν καὶ φόβον ἐξ ἐλλείψεως αὐτοπεπαιθησεως καὶ ἐμπιστοσύνης εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις; Ὅπωςδήποτε, πάντως, κλίμα καὶ νοοτροπία ἀντιαναπτυξιακά.

Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὁ τόπος παραμένει ἀνάπτυκτος καὶ οἱ νέοι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ζήλον καὶ ὀρεγνὴ ἐργασίας καὶ ἀναλαμβάνουν πρωτοβουλίας, ἀπογοητεύονται ἐκ τῆς διαπιστώσεως ὅτι τὸ ἔργον των ἀντὶ νὰ ἐνισχυεταὶ καταπολεμεῖται. Οἱ φιλόπονοι καὶ φιλόδοξοι νέοι, οἱ ὁποῖοι θὰ ἠδύναντο νὰ προσφέρουν πολυτιμώτερας ὑπηρεσίας πρὸς τὸ συμφέρον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τόπου, ἐξαναγκάζονται νὰ ξηνηθεύουν εἴτε πρὸς τὰ κέντρα εἴτε πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, ὅπου ἔχουν περισσότεράς πιθανότητας δράσεως καὶ ἀναπτύξεως. Συγχρόνως δὲ παρεμποδίζεται ὁ λαὸς νὰ ἀποκτήσῃ καὶ καλλιέργησιν συνειδήσιν κρατικῆς ἀποστολῆς καὶ εὐθύνης.

Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ προκειμένου περὶ τῶν διαφόρων ὁργανώσεων, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἀναθεωρήσουν τὰς περὶ τοῦ ρόλου καὶ τῆς ἀποστολῆς ἀντιλήψεις των. Αἱ σήμερον ὑπάρχουσαι ὁργανώσεις, εἴτε πρόκειται περὶ γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, εἴτε περὶ ἐπιμελητηρίων, εἴτε περὶ ἐργατικῶν καὶ λοιπῶν ὁργανώσεων, ἀντιλαμβάνονται τὸν προορισμὸν των ὡς πιεστικά πρὸς τὴν ἐκάστοτε κυβερνήσιν σήματα. Ὡς ἀποστολὴν των θεωροῦν μόνον τὴν ἀπόσπασιν ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων προνομίων, ὠφελημάτων, χρηματικῶν διευκολύνσεων, κτλ., τὰ ὁποῖα ἐπιδιώκονται ἄλλοτε παρακλητικῶς καὶ ἄλλοτε πιεστικῶς, ἀποκαλύπτονται δὲ ὡς φοβερά δυσκίνητα καὶ συντηρητικὰ μορφώματα, ὅταν πρόκειται νὰ διασαλευθῇ καθ' οἷον ἡγετὸς τὸν τρόπον τὸ status quo, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται νὰ ἐπέλθουν μεγαλύτερα μὲν πλην ὅμως μακροπρόθεσμα ὀφέλη. Ὅτι, ἡ ἔλλειψις εἰς τοὺς τοιοῦτους ὁργανισμοὺς εἶναι ἡ προσεκτικὴ καὶ συστηματικὴ μελέτῃ τῶν προβλημάτων καὶ ὁ συνεπὴς προγραμματισμός. Ὁ χαρακτὴρ τῶν αιτημάτων καὶ τῆς δράσεώς των εἰ-

ναι κατά κανόνα καιρικός. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἐκπλήρωσιν ἀλλὰ παρανόησιν καί, ἐν πολλοῖς, νόθευσιν τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν. Τελικῶς, δὲν προσφέρουν ὑπηρεσίας, ἀλλὰ παρέχουν δυσχερεῖας. Δὲν ἐπιταχύνουν, ἀλλ' ἀναχαιτίζουν τὴν ἀναπτυξιακὴν πρόοδον τῆς περιφερείας τῶν. Δὲν ἐξυπηρετοῦν, ἀλλὰ ἀσυνειδήτως καταπολεμοῦν τὰ πραγματικά συμφέροντα τοῦ τόπου. Διὰ τοῦτο καὶ βασικὴ προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς στρατηγικῆς ἀναπτύξεως εἶναι ἡ μεταβολὴ τοῦτον ἀπὸ ἀνασταλτικῶν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν δυνάμεων εἰς ὁμάδας κρούσεως πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ νέου καὶ καθολικέουσιν τῆς διαδικασίας τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ. Τὰ διάφορα σωματεία εἶναι ἀνάγκη νὰ μετατραποῦν εἰς κέντρα μελέτης τῶν ἐπιτοπίων οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων, εἰς διαφωτιστάς τοῦ λαοῦ καὶ εἰς «πολλαπλασιαστάς» κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ.

ἡ σύγκρουσις τῶν γενεῶν

Πρὸς δημιουργίαν μιᾶς ὑγιεστερας κοινωνίας πολῦτιμος εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν νέων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τρόπον ἐγκληματικὸν κρατοῦνται συστηματικῶς ἐκτὸς τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν διαδικασιῶν.

Ἡ σημερινὴ νεολαία, μὴ περιοριζομένη πλέον εἰς τὰ στενὰ γεωγραφικὰ πλαίσια ὅπου ἐξῆσαν οἱ πρόγονοί της, διέρχεται σοβαρωτάτην κρίσιν καὶ ἔχει ἀπὸλυτον ἀνάγκην διαφωτιστικῆς καὶ συμπαραστάσεως· ἀντιμετωπίζει τὴν σύγκρουσιν τῶν γενεῶν ἔνεκα τοῦ ἐπελθόντος κλονισμοῦ τῆς αἰθνετίας τῶν προσώπων καὶ τῶν μορφῶν κοινωνικῆς ποδηγετήσεως, καθ' ὅσον οἱ νέοι μιᾶς οἰκογενείας ἢ κοινωνικῆς ὁμάδος ἀποτελοῦν κατὰ κανόνα καὶ τὰ περισσότερον ἐξείλιγμένα, τὰ περισσότερον ἐνήμερα καὶ τὰ περισσότερον πρὸς τὰς σημερινὰς ἀπαιτήσεις προσηρμοσμένα μέλη της. Ὁ κλονισμὸς αὐτός, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὰ ὅλον ἐνδύρον διαιδόμενα αἰσθήματα θανάτου ἐναντι τῶν τεχνολογικῶς προηγμένων δυτικῶν κοινωνιῶν, ἐμπεριέχει τὸν κίνδυνον προκλήσεως ἐνὸς ἀβασίμου μὲν, πλὴν λιαν ἐπικινδύνου, συνασθηματος κατωτερότητας, ἀπαξίωσης ἢ καὶ ἐνστικτώδους ἀντιδράσεως ἐναντι τῶν δυτικῶν λαῶν, ἀκρίτου παραδόχῃς καὶ υἰοθετήσεως τῆς ἀξιολογικῆς τῶν τάξεως καὶ παραλλήλου διαβρώσεως τῶν ἰδανικῶν τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὀρησκείας.

Κατὰ τὴν ἰδεολογικὴν αὐτὴν ἐπανάστασιν, ἡ ὁποία συνοδεύεται καὶ ἀπὸ μίαν φυσικὴν ἐξασθένησιν τῶν δεσμῶν καὶ ἐξαρτήσεων ἀπὸ πρωτογενῆ κοινωνικά μορφώματα, μίαν αὔξουσιν ἐξαπομικευσιν καὶ διάθεσιν διακινήσεως γεωγραφικῆς καὶ κοινωνικῆς, ἀπαιτεῖται ἰδιαίτερα παρακολούθησις καὶ φροντίς καὶ μεθοδευμένη προβολὴ τῆς ἀξιολογικῆς κλίμακος καὶ τῶν ἰδανικῶν τῆς φυλῆς, μὲ σύγχρονον παρο-

χὴν τῶν μορφωτικῶν μέσων τὰ ὁποῖα θὰ ἱκανοποιήσουν τὸν ἐκ τῆς ἐπαφῆς μὲ τὰ λοιπὰς κοινωνίας συνεχῶς διευρυνόμενον ὀρίζοντα τῶν προσδοκιῶν τῶν νέων.

Κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς πολιτικῆς αὐτῆς προσαρμογῆς ἀπαιτεῖται προσεκτικὴ προσπάθεια συγκρατοῦ τῶν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ὅλως ἀπαραιτήτων ἐτεροχθόνων στοιχείων τεχνικῆς συμπεριφορᾶς καὶ τεχνικῆς σκέψεως μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ αὐτοχθόνου πολιτισμοῦ τὰ ὁποῖα εἶναι ἱκανὰ νὰ προσφέρουν ἥθικον καὶ πνευματικὸν στήριγμα καὶ συγχρόνως τὴν ἀπαιτούμενην ἀπορροφητικότητά πρὸς φυσικὴν ἀφομοίωσιν καὶ ἐνεργοποίησιν τῶν ἐξωγενῶν ὀθήσεων. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἀναμένεται ὅτι ἐκ τῶν τάξεων τῆς σημερινῆς νεολαίας θὰ προκύψῃ μία νέα ἐπιλεκτός μερίς ἡ ὁποία θὰ χρησιμεύσῃ ὡς μετασχηματιστὴς τοῦ στατικού καὶ ὀλιγαρχικοῦ καθεστώτος τῆς παλαιᾶς ἀριστοκρατίας τῆς εὐγενούς καταγωγῆς εἰς τὸ νέον καθεστὸς τῆς ἀριστοκρατίας τῶν προσωπικῶν ἱκανοτήτων. Τοὺς «εἰσοδηματίας» θὰ ἀντικαταστήσουν εἰς τὴν ἱεραρχίαν οἱ «παραγωγοί». Ἡ νέα αὕτη μερίς θὰ ἀποτελέσῃ τὴν σταυροφόρον στρατιάν μιᾶς κοινωνικῆς καθέτου καὶ ὀριζοντίας διακινήσεως καὶ θὰ καταστῇ ἡ ἐστία δραστηριοποιήσεως τῆς κοινωνικῆς ἀναπτυξιακῆς διαδικασίας καὶ φορεὺς τοῦ ἔθνικοῦ προοδευτικοῦ δυναμισμοῦ.

Ἀλλὰ πρὸς ἀπόκτησιν τοιαύτης δυναμικῆς δημιουργικῆς νεολαίας, ἡ ὁποία δὲν θὰ ἐκφράσῃ τὰς ἀνησυχίας της μὲ τὰς γνωστὰς μορφὰς τῶν «ὀργισμένων νιάτων» τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν κοινωνιῶν, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀνοικοδόμησιν νέων Παρθενῶν ἀρετῆς καὶ προόδου, προαπαιτεῖται ἰδιαίτερα καλλιέργεια ἐντὸς τῶν παιδαγωγικῶν θερμοκηπίων καὶ ἰδιαίτερα εὐαισθησία πρὸς σφύγγομενὰν καὶ ἡχολογίαν τῶν ἀνησυχιῶν καὶ προσδοκιῶν τῆς νεότητος μὲ ἔμπρακτον κατάδειξιν συμπαραστάσεως καὶ ἀγάπης.

Ἡ νεολαία θὰ πρέπει νὰ διαπαιδαγωγηθῇ καὶ νὰ διαφωτισθῇ καταλλήλως, ὥστε νὰ μὴ στρέφεται ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸ Γυμνάσιον καὶ ὀρισμένας Ἀνωτάτας Σχολάς, μὲ ἀποτελέσμα τὸν σχηματισμὸν τοῦ πολυαριθμοῦ προλεταριάτου τῶν ἀποφοίτων τοῦ Γυμνασίου (40.000 ἀποτυχόντες τὸ 1969) ἢ καὶ πτυχιούχων ὀρισμένων ἀνωτάτων σχολῶν (ἀδιόριστον Θεολόγοι, ὑπερκορεσμός δικηγορικοῦ καὶ ἄλλων ἐπαγγελμάτων, κτλ.). Εἶναι ἀνάγκη οἱ νέοι, ἰδίᾳ τῶν ἐπαρχιῶν, νὰ στραφοῦν πρὸς κατὰκτησιν γνώσεων, αἱ ὁποῖαι καὶ εἰς αὐτοὺς θὰ ἐξασφαλίσουν μίαν ἀξιόλογον σταδιοδρομίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τόπου θὰ ἐπιταχύνουν. Ἡ ἑλληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία πάσχει, π.χ., τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἀπὸ ἑλλειψιν ἰσχυρᾶς μεσαίας στελεχέωσέως τῶν διαφορῶν ἐπαγγελμάτων καὶ ὑπηρεσιῶν. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν θὰ πρέπει νὰ προσανατολισθῇ ἡ νεολαία τῶν ἐπομένων δεκαετιῶν.